

ปัญหาเกี่ยวกับการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัด LEGAL PROBLEMS ON THE ESTABLISHMENT OF SOCIAL ENTERPRISE IN THE FORM OF COMPANY

วันรัชม์ พิรุณจินดา *

Wanrath Piroonjinda

บทคัดย่อ

ธุรกิจที่ดำเนินกิจการโดยคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีเป้าหมายในการพัฒนา สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อมกำลังได้รับความสนใจจากทั้งภาคธุรกิจ ภาครัฐ และประชาชนทำให้เกิดธุรกิจที่มุ่งหมายสร้าง “ความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม” ซึ่งส่งผลให้เกิดผลกระทบเชิงบวกประโยชน์ที่สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม จึงทำให้มีการพัฒนารูปแบบธุรกิจไปสู่การเป็น “วิสาหกิจเพื่อสังคม” ซึ่งหมายถึง กิจการที่มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินกิจการเพื่อสังคมชุมชน และสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันก็มีการประกอบธุรกิจเพื่อแสวงหากำไร และให้ความสำคัญผู้มีส่วนได้เสีย

สำหรับประเทศไทยก็ได้เตรียมพร้อมในการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมมาหลายปี โดยมีการจัดทำร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. เสนอต่อคณะรัฐมนตรี ซึ่งเนื้อหาของกฎหมายฉบับนี้อ่อนุญาตให้นิติบุคคลสามารถจดทะเบียนเพื่อขอรับการส่งเสริมการเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคม ตลอดจนมีมาตรการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม ทั้งด้านการเสริมสร้างความรู้ เงินทุน และภาษี

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ศึกษาการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคม จากมุมมองของการจัดตั้งในรูปแบบบริษัทจำกัด ซึ่งพบว่า หากมีการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัด จะทำให้เกิดปัญหาหลายประการทั้งจากร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. และจากความไม่สอดคล้องของกฎหมายบริษัทจำกัด และแนวคิดและร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว ในประเด็นเรื่องความหมายของคำว่า วัตถุประสงค์ทางสังคมการคุ้มครองผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยหน้าที่ และความรับผิดชอบกรรมการในวิสาหกิจเพื่อสังคมที่เป็นบริษัทจำกัด การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย

* นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายธุรกิจ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : wanrath.pir@gmail.com

ในวิสาหกิจเพื่อสังคม แหล่งรายได้ของวิสาหกิจเพื่อสังคม และกลไกการกำกับดูแลให้วิสาหกิจเพื่อสังคมดำเนินการตามกฎหมาย

จากการศึกษากฎหมายของสหรัฐอเมริกา และสหราชอาณาจักร และเปรียบเทียบกับกฎหมายไทย พบว่าทั้งสองประเทศต่างมีกฎหมายเกี่ยวกับการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัดขึ้นมาโดยเฉพาะ ซึ่งทำให้เกิดความชัดเจนทางด้านโครงสร้างของวิสาหกิจเพื่อสังคม ส่งเสริมการดำเนินงาน ลดอุปสรรค และประกันการดำเนินการวัตถุประสงค์ของวิสาหกิจเพื่อสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้เสนอให้มีกฎหมายจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมโดยเฉพาะ แยกต่างหากจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

คำสำคัญ

วิสาหกิจเพื่อสังคม, บริษัทจำกัด, ผู้มีส่วนได้เสีย, วัตถุประสงค์ทางสังคม

ABSTRACT

Businesses that create projects to give benefits for community, social and environment are interested by the Government, people and business itself. This type of business is called “Corporate Social Responsibility”, business organizations meant to create the positive impact on community, social and environment. However, these activities are not main goals of business. So, It is developed into a new type of organizations called “Social Enterprise” which primary objective is to create benefits for community, social and environment, and also itself.

The Royal Thai government has been working for years to support social enterprise by issuing tax reduction laws, giving knowledge about tax and capital and, especially, proposing the Social Enterprise Promotion Act. However, the law merely aims to support social enterprise. According to the draft of the Social Enterprise Promotion Act, there is no provision about social enterprise structure or regulatory system confirming that organizations will follow social purposes. Moreover, the study also found that establishment of social enterprise under the Thai law will face legal problems such as definition of “social purpose,” minority shareholder right protection, duty and liability of director, stakeholder’s right, source of fund and regulatory mechanism.

This research was aimed to study establishment of social enterprise in the form of company by comparing between Thai and foreign laws, to propose the solutions for those problems.

According to the law of the United States of America and the United Kingdom, It is found that both of the countries have specific laws for social enterprise established in the form of company. This assists to clarify the structure of the social enterprise, support business, reduce obstacles and ensure that the social enterprise can work effectively under the social purpose. This research suggests that there should be a specific Thai law for social enterprise in the form of company which is distinct from The Civil and Commercial Code.

Keywords

Social Enterprise, company, stakeholder, social purpose

บทนำ

การที่ธุรกิจมุ่งสร้างผลกำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว โดยมิได้มีการคำนึงถึงสังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดผลกระทบหลายด้านทั้งต่อสังคมทำให้มีการพัฒนามาเป็นองค์กรธุรกิจแบบใหม่ที่เรียกว่า Social Enterprise ซึ่งแปลว่า วิสาหกิจเพื่อสังคม

ในประเทศไทยก็ความตื่นตัวในเรื่องของความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม มาหลายปีจนกระทั่งในเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 ก็ได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติ ส่งเสริมกิจการเพื่อสังคม พ.ศ. ต่อสภาปฏิรูปแห่งชาติ และออกพระราชกฤษฎีกา เกี่ยวกับการยกเว้นภาษีเงินได้แก่วิสาหกิจเพื่อสังคมตาม “พระราชกฤษฎีกาออกตาม ความในประมวลรัษฎากรว่าด้วยการยกเว้นรัษฎากร (ฉบับที่ 621) พ.ศ. 2559” ประกาศราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2559

เมื่อได้ศึกษาร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. เปรียบเทียบกับกฎหมายเกี่ยวกับวิสาหกิจเพื่อสังคมในหลาย ๆ ประเทศพบว่ามี ความเหมือนและความแตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน

1. ความหมายของวิสาหกิจเพื่อสังคม

คำว่าวิสาหกิจเพื่อสังคมนั้น ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Social Enterprise” แต่ในคำแปลภาษาไทยนั้นอาจแปลว่า “วิสาหกิจเพื่อสังคม” หรือ “กิจการเพื่อสังคม” เป้าหมายสำคัญของวิสาหกิจเพื่อสังคม จะต้องมิวัตถุประสงค์เพื่อสังคมเป็นหลัก และ หมายรวมถึงการที่วิสาหกิจเพื่อสังคมต้องคำนึงถึงบุคคลอื่นนอกเหนือจากผู้ถือหุ้น หรือ สมาชิก และบริษัทหรือองค์กรอันได้แก่ สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม หรือ ที่เรียกว่าผู้มีส่วนได้เสีย ดังนั้น จึงเห็นว่าองค์ประกอบของวิสาหกิจเพื่อสังคมที่พึงมี คือ มีวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งองค์กรก็เพื่อดำเนินกิจการเพื่อสังคม ชุมชน หรือ สิ่งแวดล้อม มีการประกอบธุรกิจเพื่อแสวงหากำไร และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม ของผู้มีส่วนได้เสีย จากนิยามดังกล่าวจะเห็นว่า วิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) กับ ธุรกิจเพื่อสังคม (Corporate Social Responsibility : CSR) มีความแตกต่างกัน การเป็นธุรกิจเพื่อสังคมนั้นเป็นลักษณะของการเข้าร่วมโดยใจสมัคร ธุรกิจไม่จำเป็นต้อง มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ของสังคมเป็นหลัก

2. กฎหมายเกี่ยวกับวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศไทย

2.1 ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ.

ตามร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. จะมีองค์กร ควบคุมโดยให้หน่วยงานที่เรียกว่า สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม แห่งชาติเป็นองค์กรที่รับผิดชอบเรื่องดังกล่าว ซึ่งอำนาจของคณะกรรมการเป็นไป ในทางส่งเสริมและสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมให้สามารถดำเนินธุรกิจได้อย่างราบรื่น ส่วนอำนาจในเชิงลงโทษนั้นปรากฏในมาตรา 49 ของร่างพระราชบัญญัติส่งเสริม

วิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. กำหนดให้คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติมีอำนาจสั่งเพิกถอนสิทธิประโยชน์และอำนาจในการเพิกถอนสิทธิประโยชน์ทางภาษี ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมมีหลายประการแต่ไม่ปรากฏมาตรการเชิงตรวจสอบและบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายแต่อย่างใด ส่วนเนื้อหาในเรื่องการบริหารจัดการภายใน ไม่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. กรณีจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัดจึงต้องบังคับตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

2.2 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

หน้าที่และความรับผิดชอบของกรรมการตามกฎหมายไทยตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1168 กำหนดให้กรรมการต้องประกอบกิจการด้วยความเอื้อเฟื้อสอดส่องอย่างบุคคลค้าขายผู้ประกอบด้วยความระมัดระวัง แต่กรณีที่กรรมการกระทำผิดหน้าที่จนเกิดความเสียหายแก่บริษัท กฎหมายกำหนดให้บริษัท หรือบุคคลตามที่กฎหมายกำหนด ฟ้องร้องกรรมการให้รับผิดชอบได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1169 ทำให้เห็นเจตนารมณ์ของกฎหมายว่า กรรมการมีหน้าที่ต้องทำเพื่อประโยชน์ของบริษัท การตีความว่ากรรมการต้องคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชนสังคม และสิ่งแวดล้อม จึงอาจเป็นการตีความที่เกินขอบเขตบทบัญญัติของกฎหมาย

นอกจากนี้ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. มาตรา 4 กำหนดนิยามว่าการเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคม ต้องมีวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นเป้าหมายหลักกรณีนี้จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงข้อความในหนังสือบริคณห์สนธิโดยกำหนดวัตถุประสงค์ทางสังคม ซึ่งกฎหมายกำหนดให้ต้องกระทำโดยใช้มติพิเศษของที่ประชุมใหญ่ผู้ถือหุ้นตามมาตรา 1194 ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และกำหนดให้สิทธิผู้ถือหุ้นสามารถร้องขอให้ศาลเพิกถอนมติดังกล่าวได้ หากการประชุมหรือการลงมติกระทำโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายตามมาตรา 1195 ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กรณีที่การลงมติได้กระทำลงโดยชอบแล้ว ย่อมไม่อาจร้องขอให้ศาลเพิกถอนมติได้ จึงไม่ปรากฏว่าหากสำหรับกรณีที่ผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยไม่ต้องการถือหุ้นในบริษัทอีกต่อไปจะต้องดำเนินการในส่วนนี้อย่างไร

3. กฎหมายเกี่ยวกับวิสาหกิจเพื่อสังคมในต่างประเทศ

3.1 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับ Benefit Corporation

Benefit Corporation เป็นรูปแบบขององค์กรประเภทวิสาหกิจเพื่อสังคมตามกฎหมายต้นแบบหรือ Model Benefit Corporation Legislation ของสหรัฐอเมริกา โดยมีวัตถุประสงค์สองด้านคือ วัตถุประสงค์ทางพาณิชย์ และวัตถุประสงค์ในการสร้างประโยชน์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ วัตถุประสงค์ในการก่อให้เกิดประโยชน์สาธารณะทั่วไป (General Public Benefit Purpose) และวัตถุประสงค์ในการก่อให้เกิดประโยชน์สาธารณะโดยเฉพาะเจาะจง

(Optional Specific Public Benefit Purpose)¹ ซึ่งมีการกำหนดความหมายอย่างชัดเจน

กรณีธุรกิจที่ตั้งขึ้นอยู่แล้วจะเปลี่ยนแปลงธุรกิจของตนเป็น Benefit Corporation นั้นกฎหมายต้นแบบกำหนดให้ต้องมีการแก้ไขข้อวัตถุประสงค์ว่าตนจะเป็น Benefit Corporation² โดยการแก้ไขดังกล่าวต้องได้รับมติที่เรียกว่า “Minimum Status Vote” ซึ่งเป็นการลงมติโดยที่ประชุมใหญ่ด้วยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของผู้ถือหุ้นที่มีสิทธิออกเสียงโดยไม่จำกัดว่าผู้ออกเสียงนั้นอยู่ในชั้นใดหรือประเภทใด และไม่ต้องคำนึงว่ามีข้อจำกัดตามหนังสือบริคณห์สนธิ หรือกฎหมายอย่างไร

ส่วนรูปแบบการคุ้มครองผู้ถือหุ้นที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงกฎหมายต้นแบบ ไม่ได้กำหนดรายละเอียดเอาไว้ แต่กฎหมายของรัฐเดลาแวร์³ คือ Public Benefit Corporation Statute กำหนดให้การเปลี่ยนแปลงเป็นสถานะเป็น Public Benefit Corporation ผู้ถือหุ้นส่วนน้อยที่คัดค้านการแปลงสภาพสามารถร้องขอต่อ Court of Chancery ให้บริษัทชดใช้ค่าหุ้นในราคาที่เป็นธรรมให้แก่ตน⁴

การตัดสินใจของกรรมการ MBCL กำหนดให้การตัดสินใจของกรรมการไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจภายใต้ที่ประชุมคณะกรรมการหรือโดยเอกเทศจะต้องพิจารณาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นและอาจเกิดขึ้นแก่หลายฝ่ายซึ่งรวมถึงผู้มีส่วนได้เสียด้วย และกำหนดว่าหากกรรมการได้ตัดสินใจโดยคำนึงถึงประโยชน์ดังกล่าวแล้ว ย่อมถือได้ว่ากรรมการได้กระทำหน้าที่ตามที่ได้รับความไว้วางใจ (Fiduciary Duty) แล้วกรรมการย่อมไม่มีความผิด

นอกจากนี้ยังมีกลไกการกำกับดูแลให้ธุรกิจดำเนินการตามกรอบวัตถุประสงค์ โดยกำหนดให้มี Benefit Director, Benefit Officer มีการจัดทำรายงาน เพื่อเผยแพร่ว่าในแต่ละปีบริษัทได้ดำเนินการเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะอย่างไรบ้าง หากมีกรณีที่ได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะหรือกระทำการผิดหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดก็สามารถใช้กระบวนการที่เรียกว่า Benefit Enforcement Proceeding ซึ่งกฎหมายให้อำนาจแก่บริษัทที่จะกำหนดตัวบุคคลผู้มีอำนาจดำเนิน

¹ นิลบล เลิศนุวัฒน์, “Benefit Corporation: ความเป็นไปได้ในการปรับใช้ใน ประเทศไทย,” วารสารนิติศาสตร์, ฉบับที่ 1, ปีที่ 44, น.229 (มีนาคม 2558).

² Model Benefit Corporation Legislation § 104

³ เหตุที่ศึกษากฎหมายของมลรัฐเดลาแวร์เนื่องจากกฎหมายของมลรัฐนี้มีอิทธิพลทางความคิดต่อกฎหมายของรัฐอื่นในสหรัฐค่อนข้างมาก เนื่องจากเป็นรัฐที่นิยมมาจดทะเบียนจัดตั้งมากที่สุด

⁴ นิลบล เลิศนุวัฒน์, อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 1, น.233.

กระบวนการนี้ได้⁵ เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้บริษัทสามารถกำหนดบุคคลผู้มีส่วนได้เสียให้มีอำนาจดำเนินกระบวนการนี้ได้

สำหรับเรื่องการจัดตั้งกองทุนเพื่อสนับสนุน Benefit Corporation ไม่ปรากฏในกฎหมายใด

3.2 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับ Community Interest Company

Community Interest Company (CIC) เป็นรูปแบบของวิสาหกิจเพื่อสังคมในสหราชอาณาจักรจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย Companies (Audit, Investigations and Community Enterprise) Act 2004 (CAICE 2004) ธุรกิจที่จะจดทะเบียนเป็น Community Interest Company (CIC) ได้อาจเป็นได้ทั้งกรณีตั้งบริษัทขึ้นมาใหม่เป็น CIC หรือแปรมาจากองค์กรรูปแบบอื่น เช่น แปรมาจากบริษัทจำกัด หรือแปรมาจากองค์กรการกุศล⁶ กรณีเปลี่ยนมาจากบริษัทประเภทอื่น และไม่มีการกำหนดค่านิยามที่ชัดเจน เพียงให้เจ้าหน้าที่ใช้มาตรฐานของวิญญูชนพิจารณาว่ากิจกรรมของบริษัทที่แสดงมานั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของชุมชน จึงหมายความว่าในกรณีเช่นนี้ย่อมเป็นดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่แต่ละคน

CAICE 2004 มาตรา 37 กำหนดให้กรณีที่将会เปลี่ยนแปลงบริษัทจำกัดเป็น CIC ต้อง ระบุข้อความว่าตนจะเป็น CIC ลงในข้อบังคับและหนังสือบริคณห์สนธิ โดยต้องกระทำโดยได้รับมติพิเศษ⁷ กรณีที่ผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยที่เสียประโยชน์ (sufficient aggrieve) จากการลงมติดังกล่าวอาจนำคดีไปสู่ศาลได้โดยฟ้องในกรณีของ “Unfair Prejudice”⁸ โดยมาตรา 994 ของ Company Act 2006 ซึ่งบทบัญญัติดังกล่าวให้ศาลมีอำนาจในการใช้ดุลพินิจในการเยียวยาอย่างกว้าง ซึ่งสิ่งที่ร้องขอ หรือสิ่งที่ศาลพิจารณาให้มักเป็นการสั่งให้ผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างมากซื้อหุ้นจากผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อย ในราคา que ศาลกำหนดให้⁹

⁵ Model Benefit Corporation Legislation §305 (c)

⁶ Companies (Audit, Investigations and Community Enterprise) Act 2004 § 26

⁷ Company Act 2006 § 284

⁸ Office of the Regulator of Community Interest Companies: Information and Guidance Notes, Chapter 4: ‘Creating a Community Interest Company (CIC), (April 2013), p.7, see also Company Act 2006 § 994

⁹ “Minority Shareholder Protection-overview,” Retrieved on September 7, 2016, <http://www.lexisnexis.com/uk/lexispsl/disputeresolution/document/393747/58XG-2F51-F18B-7005-00000-00/Minority%20shareholder%20protection%E2%80%9494overview>.

เรื่องหน้าที่ของกรรมการ มาตรา 172 ของ Company Act 2006 กำหนดให้การตัดสินใจของกรรมการในกรณีที่วัตถุประสงค์ของบริษัทได้รวมถึงความมุ่งหมายอื่นนอกเหนือจากประโยชน์ของผู้ถือหุ้นแล้ว ก็ให้นำมาพิจารณาในการตัดสินใจด้วย ทั้งนี้เพื่อรองรับกฎหมายเกี่ยวกับการจัดตั้ง และดำเนินการของ CIC ดังนั้นหากกรรมการตัดสินใจโดยนำประโยชน์ของผู้มีส่วนได้เสียและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นมาพิจารณาเพื่อให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ CIC ก็เท่ากับว่ากรรมการได้ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริตแล้ว (Good Faith)

สำหรับการให้ผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วม ใช้วิธีการโดยอ้อม ในการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสีย มีส่วนร่วมกับการดำเนินการของ CIC ไว้ในคู่มือการดำเนินการ CIC ซึ่งระบุให้มีการส่งจดหมาย หรือจัดให้มีการปรึกษากับกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินการ¹⁰ หรือจัดตั้งกลุ่มองค์กรผู้มีส่วนได้เสียขึ้นมาต่างหากจากคณะกรรมการบริหารเพื่อให้คำปรึกษาแก่คณะกรรมการบริหาร เพื่อเป็นอีกทางหนึ่งในการทำให้การรับฟังผู้มีส่วนได้เสียมีประสิทธิภาพมากขึ้น¹¹ และให้รายงานเรื่องดังกล่าวในรายงานประจำปีด้วย

กลไกการกำกับดูแลและอำนาจที่เกี่ยวกับการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมาย ส่วนของกลไกการกำกับดูแลจะเน้นการเปิดเผยผ่านการจัดทำรายงานเผยแพร่ และกลไกการควบคุมจะเป็นการควบคุมโดยองค์กรที่อยู่ภายใต้การดูแลของรัฐ โดย CAICE 2004 ได้กำหนดให้มี The Office of the Regulator of Community Interest Companies โดยมีผู้กำกับดูแล มีอำนาจสามส่วน คืออำนาจในการบังคับตามกฎหมายอำนาจในการตรวจสอบ และอำนาจในการดำเนินคดี ส่วนเรื่องการจัดตั้งกองทุนเพื่อส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจเพื่อสังคมไม่ปรากฏในกฎหมายแต่อย่างใด

4. ปัญหาเกี่ยวกับการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัด และข้อเสนอแนะ

4.1 การคุ้มครองผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยก่อนจดทะเบียน

ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. ต้องมีการเปลี่ยนวัตถุประสงค์ที่ปรากฏในหนังสือบริคณห์สนธิ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต้องกระทำโดยใช้มติพิเศษของที่ประชุมใหญ่ผู้ถือหุ้นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แม้จะใช้มติพิเศษที่ประชุมใหญ่ผู้ถือหุ้นเหมือนกัน แต่การเปลี่ยนแปลงเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคม

¹⁰ Office of the Regulator of Community Interest Companies : Information and Guidance Notes, Chapter 9: corporate Governance, (March 2013), p.5.

¹¹ *Ibid.*, p.6.

จะมีผลเป็นการเปลี่ยนความมุ่งหมายในการแสวงหากำไร หากผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยไม่ต้องการถือหุ้นของบริษัทอีกต่อไปจะมีมาตรการในการดูแลผู้ถือหุ้นในส่วนนี้ อย่างไรก็ตามไทยไม่ได้บัญญัติทางแก้ปัญหานี้ในกรณีดังกล่าวเอาไว้ จึงเห็นว่ากฎหมายไทยควรมีมาตรการในการคุ้มครองเยียวยาผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยในบริษัทที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมให้แตกต่างจากที่ปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยเห็นว่า ควรบัญญัติเพิ่มเติมไว้ในกฎหมายจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมว่า ให้ผู้ถือหุ้นที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงบริษัทจำกัดเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมสามารถร้องขอต่อศาลให้สั่งให้ผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างมากที่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงบริษัทซื้อหุ้นของผู้ถือหุ้นฝ่ายข้างน้อยตามสัดส่วนการถือหุ้นเดิม ในมูลค่ายุติธรรม

4.2 หน้าที่และความรับผิดชอบของกรรมการ

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้นการตัดสินใจต่าง ๆ ของกรรมการในการดำเนินกิจการต้องคำนึงถึงประโยชน์ของบริษัทและผู้ถือหุ้นเป็นสำคัญ ในขณะที่การตัดสินใจในการบริหารวิสาหกิจเพื่อสังคมนั้น จำต้องนำเรื่องประโยชน์ของสังคมหรือผู้มีส่วนได้เสียมาพิจารณาด้วย แต่ทั้งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือในร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. ไม่ได้มีบทบัญญัติรองรับเรื่องดังกล่าวเอาไว้ อย่างชัดเจนและไม่มีคำแนะนำว่าจะสามารถตีความให้ถือเอาประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ทางสังคม หรือผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมาพิจารณาด้วยอย่างครอบคลุมได้หรือไม่การกำหนดหน้าที่กรรมการให้ต้องคำนึงถึงประโยชน์ของสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมลงในข้อบังคับของบริษัท แม้สามารถทำได้ แต่ยังไม่มีคำแนะนำว่าผลทางกฎหมายจะเป็นอย่างไร เพราะไม่ปรากฏกฎหมายมารองรับอย่างชัดเจน และนักกฎหมายก็มักไม่นิยมให้คำแนะนำในเชิงดังกล่าว¹²

เพื่อให้เกิดความชัดเจน จึงเห็นควรมีบทบัญญัติที่รับรองให้กรรมการสามารถนำประโยชน์ของผู้มีส่วนได้เสียมาพิจารณาร่วมกับประโยชน์ของบริษัท โดยกำหนดไว้ในกฎหมายที่จัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคม ว่ากรณีที่เป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมให้ถือว่าการที่กรรมการดำเนินการตัดสินใจเพื่อให้บริษัทดำเนินกิจการโดยบรรลุวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นหลักมิใช่การสร้างกำไรสูงสุดต่อผู้ถือหุ้นและเจ้าของเป็นสำคัญเป็นหน้าที่ที่กรรมการของวิสาหกิจเพื่อสังคมพึงกระทำ

¹² William H Clark, Jr. Drinker Biddle & Reath LLP, Larry Vranka, Canonchet Group LLP, White Paper The need and Rationale for the Benefit Corporation: Why it is the Legal Form that Best Addresses the Needs of Social Entrepreneurs, Investor, and Ultimately, the Public, (January 18, 2013) p.13.

4.3 การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย

กิจการวิสาหกิจเพื่อสังคมที่ดีต้องเปิดโอกาสแก่บุคคลที่นอกเหนือไปจากกรรมการและผู้ถือหุ้น คือผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหาร แต่

ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. ไม่มีบทบัญญัติใดรองรับ หรือสนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารธุรกิจของผู้มีส่วนได้เสีย และเมื่อศึกษาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว กฎหมายกล่าวถึงเพียงแต่สิทธิหน้าที่ในด้านต่าง ๆ ของผู้ถือหุ้นเรื่องของบุคคลที่สามที่จะได้รับการรับรองสิทธิในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนั้นไม่ปรากฏแต่อย่างใด

จากการศึกษาพบว่ากฎหมายในต่างประเทศพยายามส่งเสริมให้ผู้มีส่วนได้เสียได้มีส่วนร่วมในการบริหาร เพื่อลดอุปสรรคจากการคัดค้านของนักลงทุน กฎหมายจึงได้เลี่ยงการบัญญัติให้ผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมในการบริหารโดยตรง โดยแนวทางตามกฎหมายของสหราชอาณาจักรและสหรัฐอเมริกาใช้วิธีการที่ต่างกัน กล่าวคือในสหราชอาณาจักรจะใช้วิธีการเขียนเรื่องการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียเอาไว้ในคู่มือซึ่งระบุให้นำรายละเอียดในเรื่องการดำเนินการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียไปใส่ไว้ปรากฏในรายงานประจำปี การใช้วิธีเช่นนี้จะทำให้ประชาชนได้รับทราบถึงการดำเนินการในส่วนดังกล่าว และสามารถตัดสินใจได้ว่าจะสนับสนุนบริษัทนั้นต่อไปหรือไม่ ซึ่งวิธีการนี้แม้ไม่มีผลในทางกฎหมาย แต่ก็มีผลในทางปฏิบัติ และผลต่อสังคมด้วย สำหรับในสหรัฐอเมริกาจะใช้วิธีการประนีประนอมและเปิดโอกาสให้วิสาหกิจเพื่อสังคมมีอิสระในการกำหนดขอบเขตการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย โดยรัฐไม่บีบบังคับมากเกินไปเสมือนเป็นการถอยคนละก้าว

ข้อเสนอแนะสำหรับกฎหมายไทยนั้น เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคม เห็นควรบัญญัติไว้เป็นกฎหมายว่าจะให้ผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมอย่างไร โดยบัญญัติให้วิสาหกิจเพื่อสังคมมีตัวแทนผู้มีส่วนได้เสียดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารอย่างน้อย 1 คน หรือ จัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียเกี่ยวกับการดำเนินงานของบริษัท และจัดทำรายงานการเนินการนั้นเอาไว้ในรายงานผลการประกอบกิจการที่ต้องส่งแก่สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติตามมาตรา 9 วรรค 2 อนุมาตรา 2¹³ ของร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. เพื่อให้วิสาหกิจเพื่อสังคมเลือกดำเนินการได้ตามความเหมาะสมแก่ความสามารถและทรัพยากรที่ตนมีด้วย

นอกจากนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนการดำเนินการ และลดภาระเรื่องค่าใช้จ่ายของวิสาหกิจเพื่อสังคม ควรให้นำค่าใช้จ่ายในการดำเนินการที่วิสาหกิจเพื่อสังคมได้

¹³ ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. มาตรา 9 วรรค 2

ออกไปก่อนเพื่อดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียมาใช้ในการลดหย่อนภาษีได้

4.4 การกำหนดเกณฑ์การพิจารณาวัตถุประสงค์ของสังคม

นิยามของคำว่า วิสาหกิจเพื่อสังคมตามร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. กำหนดนิยามของคำว่าวิสาหกิจเพื่อสังคมเอาไว้ โดยกำหนดให้ต้องมีลักษณะพิเศษคือ

“ ‘วิสาหกิจเพื่อสังคม’ หมายถึง นิติบุคคลซึ่งดำเนินกิจการเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่น ๆ ของภาคเอกชน โดยมีเป้าหมายอย่างชัดเจนตั้งแต่แรกเริ่มในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน สังคม หรือสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก มิใช่การสร้างกำไรสูงสุดต่อผู้ถือหุ้นและเจ้าของเป็นสำคัญ และมีลักษณะพิเศษ ดังต่อไปนี้

(1) กำหนดวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นเป้าหมายหลักของกิจการ... ”¹⁴

ซึ่งจะเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษประการนี้ เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้วิสาหกิจเพื่อสังคมต้องกำหนดให้วัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นเป้าหมายหลัก ส่วนการคำหากำไรนั้นกลายเป็นเป้าหมายรอง อย่างไรก็ตาม กฎหมายใช้คำว่า “วัตถุประสงค์ทางสังคม” เป็นเป้าหมายหลัก จึงมีปัญหาคำว่าวัตถุประสงค์ทางสังคมในอนุมาตราดังกล่าวนี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน สังคม หรือสิ่งแวดล้อม หรือไม่

เมื่อกฎหมาย มิได้กำหนดนิยามของคำว่าวัตถุประสงค์ทางสังคมเอาไว้ แต่กลับกำหนดให้เป็นการมีวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นลักษณะพิเศษของกิจการ จึงทำให้เกิดปัญหาว่าในเวลาที่จะต้องจดทะเบียนให้นิติบุคคลได้รับสิทธิประโยชน์ในการเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมจะใช้เกณฑ์อย่างไรมาพิจารณาว่า วิสาหกิจดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ทางสังคม

สำหรับกฎหมายไทยนั้นการแก้ไขปัญหาเห็นควรต้องแก้ไขที่คำนิยามของคำว่าวิสาหกิจเพื่อสังคมให้เหมาะสม เนื่องจากการกำหนดให้วิสาหกิจเพื่อสังคม “มีเป้าหมายอย่างชัดเจนตั้งแต่แรกเริ่ม ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน สังคม หรือสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก” กับการ “กำหนดวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นเป้าหมายหลักของกิจการ” ต่างเป็นคำที่มีความหมายเหมือนกันทั้งสิ้น ซึ่งอาจสร้างความสับสน ในข้อนี้ เห็นว่าการนิยามตามที่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม น่าจะเป็นการจัดกลุ่มของคำนิยามที่ไม่เหมาะสม เพื่อให้ไม่เกิดความสับสนในคำนิยาม และมีแนวทางที่ชัดเจนมากขึ้นในการพิจารณาเรื่องวัตถุประสงค์ทางสังคม ควรกำหนด

¹⁴ ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. มาตรา 4

นิยามของวิสาหกิจเพื่อสังคม และกำหนดนิยามความหมายของคำว่าวัตถุประสงค์ทางสังคมแยกต่างหากจากกัน

4.5 แหล่งรายได้ของวิสาหกิจเพื่อสังคมที่เป็นบริษัทจำกัด

ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. กำหนดให้มีการจัดตั้งกองทุนที่เรียกว่า กองทุนส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม ขึ้น เมื่อพิจารณารูปแบบวิสาหกิจเพื่อสังคมของต่างประเทศ ที่มีกฎหมายรองรับการจัดตั้งในรูปแบบบริษัทจำกัด ทั้งในสหรัฐอเมริกาหรือสหราชอาณาจักร ซึ่งมีองค์กรของรัฐบาลโดยเฉพาะในการส่งเสริมกิจการของวิสาหกิจเพื่อสังคมก็ไม่ปรากฏว่ากฎหมายที่รับรองให้จัดตั้งเหล่านั้นได้กล่าวถึงเรื่องกองทุนที่สนับสนุนโดยรัฐบาลแต่อย่างใด กรณีดังกล่าวจึงเห็นควรพิจารณาว่ามีความจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม หากมีความจำเป็นแล้ว เงินในกองทุนควรนำไปใช้ในกรณีใดบ้างจึงจะมีความเหมาะสม และกรณีควรหรือไม่ที่บริษัทจำกัดนั้นจะได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนในการดำเนินกิจการ

แนวคิดสำคัญของการดำเนินกิจการวิสาหกิจเพื่อสังคมที่เป็นองค์กรประเภทแสวงหากำไร คือวิสาหกิจเพื่อสังคมควรถูกปล่อยให้ดำเนินธุรกิจอย่างอิสระ อย่างไรก็ตามการให้เงินลงทุนสำหรับการเริ่มต้นของธุรกิจ ย่อมเป็นแรงจูงใจที่ดีในการเชิญชวนให้ผู้ประกอบการหน้าใหม่หันมาสนใจวิสาหกิจเพื่อสังคมมากขึ้น และการให้เงินสำหรับการสนับสนุนการพัฒนานวัตกรรมของวิสาหกิจเพื่อสังคม ก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้วิสาหกิจเพื่อสังคมพัฒนาธุรกิจของตนเอง และต่อสู้กับธุรกิจอื่น ๆ ได้ จากการศึกษาจึงเห็นว่า เงินกองทุนควรนำไปใช้จ่ายเฉพาะในการดำเนินกิจการของสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติ การสนับสนุนการพัฒนานวัตกรรม และการแก้ไขปัญหาอุปสรรคเรื่องการเข้าถึงเงินทุนโดยการให้กู้ยืมเงินเท่านั้น จึงเสนอว่ากองทุนส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมควรปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์การใช้จ่ายเงินกองทุนเป็น

1. เป็นค่าใช้จ่ายของสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมและการบริหารเงินกองทุน
2. การให้วิสาหกิจเพื่อสังคมกู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เพื่อเป็นทุนแรกเริ่มในการจัดตั้ง และเพื่อการปรับปรุงและวิจัยเพื่อพัฒนานวัตกรรมของวิสาหกิจเพื่อสังคม
3. เป็นเงินทุนสำหรับโครงการ หรือหน่วยงานในการฝึกอบรมและพัฒนาความรู้และประสิทธิภาพของวิสาหกิจเพื่อสังคม และการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย

4.6 กลไกการกำกับดูแล และการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมาย

กลไกการกำกับดูแลวิสาหกิจเพื่อสังคม หมายถึงรูปแบบการดูแล และสอดส่องการทำงาน ของวิสาหกิจเพื่อสังคม ส่วนกลไกการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมาย หมายถึง อำนาจในตรวจสอบ อำนาจในการดำเนินคดี อำนาจในการควบคุม

เมื่อพิจารณากฎหมายไทย พบว่าองค์กรที่มีส่วนกำกับดูแลและบังคับการก็คือ คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมอำนาจที่ปรากฏในภาพรวมเป็นอำนาจใน การส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของวิสาหกิจเพื่อสังคม และสำนักงาน ส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติทั้งสิ้น มีมาตรการลงโทษอยู่เพียงกรณีเดียว คือ ในกรณีที่วิสาหกิจเพื่อสังคมดำเนินการโดยไม่สุจริต เพื่อให้มีสิทธิได้รับการส่งเสริม หรือ สนับสนุนตามที่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. ให้อำนาจคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติเพิกถอนสิทธิประโยชน์ เท่านั้นไม่ปรากฏกลไกในการกำกับดูแลหรือควบคุมอย่างไรเพื่อป้องกัน แสวงหา ข้อเท็จจริง หรือยับยั้ง การดำเนินการในกรณีที่วิสาหกิจเพื่อสังคมดำเนินการโดยไม่สุจริต ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ทางสังคมนั้น เมื่อพิจารณาแยกตามอำนาจ 3 ด้าน ของผู้กำกับดูแลแล้ว เห็นว่าคณะกรรมการควรมีอำนาจเพิ่มเติมนอกเหนือจากมาตรการ เพิกถอนสิทธิประโยชน์ดังต่อไปนี้

1. อำนาจในการบังคับตามกฎหมายเฉพาะส่วนของการถอดถอน หรือแต่งตั้ง กรรมการใหม่ กรณีที่มีการกระทำผิดหน้าที่ เป็นเหตุให้วิสาหกิจเพื่อสังคมเสียหาย และ เห็นว่าหากมีอำนาจในการถอดถอนหรือแต่งตั้งกรรมการ เพียงอย่างเดียว ก็เพียงพอ สำหรับการบังคับใช้แล้ว

2. อำนาจในการตรวจสอบเกี่ยวกับการดำเนินงานของวิสาหกิจเพื่อสังคม

3. อำนาจในการดำเนินคดีแทนวิสาหกิจเพื่อสังคม เพื่อให้คณะกรรมการ ส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม สามารถในการช่วยเหลือและสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาเรื่องอำนาจหน้าที่ของกรรมการแล้วพบว่ามาตรา 11 อนุมาตรา 5 และอนุมาตรา 6 กำหนดอำนาจของคณะกรรมการให้เป็นไปในทางการ ส่งเสริมเท่านั้นยังไม่มีข้อความแน่ชัดว่าจะหมายรวมถึงการมีอำนาจกำกับดูแลวิสาหกิจ เพื่อสังคมให้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์หรือไม่ จึงเห็นควรบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมให้ คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมแห่งชาติมีอำนาจในการกำกับดูแลและสามารถ เสนอกฎหมายที่เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวได้

บรรณานุกรม

หนังสือ

รชฏ เจริญจำ. หลักกฎหมายว่าด้วย นิติบุคคล สมาคม มูลนิธิ. 2540.

ภาสกร ชุนทอไร. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เรียงมาตรา ว่าด้วย
หุ้นส่วนและบริษัท บรรพ 3 มาตรา 1024-1273/4. กรุงเทพมหานคร :
กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทิย์. 2553.

โสภณ รัตนการ. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หุ้นส่วน บริษัท.
พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : นิติบรรณาการ. 2553.

เจมส์ ฟูลเชอร์. ทุนนิยม ความรู้แบบพหุ. แปลโดย ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย.
กรุงเทพมหานคร: บริษัทโอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง แฮาส์ จำกัด. 2554.

คณะผู้จัดทำรวมกิจการเพื่อสังคมในไทย. SE Catalog รวมกิจการเพื่อสังคมในไทย.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท แอคมี่ พรินติ้ง จำกัด, 2555.

ทิพย์ชนก รัตน์โสภ. คำอธิบายเรียงมาตรา กฎหมายลักษณะห้างหุ้นส่วน และบริษัท.
พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2556.

อนันตชัย ประยูรธม. จรัสวรรณ กิตติสุนทรากุล. วิชญ์พล บัญชาวิชระชัย. เสาวพร
วิทยะถาวร. นริรัตน์ สันยาติ และ จิวิสา ติทยานนท์. ไขความหมาย
การพัฒนาย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : หจก.วนิดาการพิมพ์. 2557.

บทความ

ศิลปะพร ศรีจันเพชร. “คณะกรรมการ : กลไกของบรรษัทภิบาล.” วารสาร
บริหารธุรกิจ. ปีที่ 35 ฉบับที่ 135 (ตุลาคม-ธันวาคม 2555) : 1-3.

. “หลักสำคัญของการกำกับดูแลกิจการ.” วารสาร
บริหารธุรกิจ. ปีที่ 35 ฉบับที่ 133 (มกราคม-มีนาคม 2555) : 1-4.

ธีรพร ทองชะโชค. “การใช้แบบจำลองสมการโครงสร้างในการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย.” วารสารบริหารธุรกิจ. ปีที่ 36 ฉบับที่ 140 ตุลาคม-ธันวาคม 2556 : 71-97.

เกวลิน มะลิ. “กิจการเพื่อสังคมในประเทศไทย.” วารสารเศรษฐศาสตร์ และ การจัดการ. ฉบับที่ 2. ปีที่ 1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2557) : 104-112.

นิลุบล เลิศนุวัฒน์. “Benefit Corporation : ความเป็นไปได้ในการปรับใช้ในประเทศไทย.” วารสารนิติศาสตร์. ฉบับที่ 1. ปีที่ 44. (มีนาคม 2558) : 215-249.

วิทยานิพนธ์

เพ็ญพิมล อรุณสุรัตน์. “บริษัทได้มาซึ่งหุ้นของตนเอง : เพื่อรักษาระดับราคาหุ้น.” วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ณัฐวุฒิ อภิวัต. “ความรับผิดชอบต่ออาญาของผู้บริหารนิติบุคคล: ศึกษาเฉพาะกรณีทุจริตในสถาบันการเงินและบริษัทในตลาดทุน.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554.

ทศทีปต์ อภิญาสกุล. “ภาระการพิสูจน์ในหลักการตัดสินใจทางธุรกิจ.” วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

“รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ โครงการสำรวจความคิดเห็นและทัศนคติทางสังคม รายไตรมาส เรื่อง การกิจร่วมของเอกชนในการแก้ปัญหาความยากจน และลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม : CSR และ Social Enterprise . จัดพิมพ์โดย สำนักงานพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัดทางสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ.” <http://social.nesdb.go.th/social/Default.aspx?tabid=125&articleType=ArticleView&articleId=67>, 18 พฤษภาคม 2559.

สายนโยบายสถาบันการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย. “แนวทางการวัดมูลค่ายุติธรรมตามมาตรฐานรายงานทางการเงินระหว่างประเทศ ฉบับที่ 13.”
.https://www.bot.or.th/Thai/FinancialInstitutions/.../IFRS%2013%20FVM.p, 7 กันยายน 2559.